

**РАҚАМЛИ МУҲИТДА ЭКСТРЕМИСТИК ЙЎНАЛИШДАГИ ЖИНОЯТЛАР ТУШУНЧАСИ ВА
ТУРЛАРИНИНГ ИLMИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛИ**

Бабаев Шухрат Абдукаримович

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академиясининг Магистратура факультети, Тергов фаолияти гуруҳи магистри, Ўзбекистон Республикаси ИИБ Кадрлари захирасидаги подполковник

Бабаев Шухрат Абдукаримович

Магистр группы Следственной деятельности факультета магистратуры Академии правоохранительных органов Республики Узбекистан, подполковник кадрового резерва Министерства внутренних дел Республики Узбекистан

Lieutenant Colonel Babaev Shukhrat Abdugarimovich

Graduate Faculty of the Academy of law Enforcement,

Master of the Investigative Activities group,

Аннотация

Мазкур мақолада ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлари томонидан экстремизм тушунчаси, рақамли муҳитда экстремизмнинг намоён бўлиши, киберэкстремизмни олдини олиш, экстремизмни келиб чиқиши илмий ҳуқуқий ва тарихий таҳлили, ҳалқаро ҳамкорликни ташкил этишнинг айрим жиҳатлари ёритилган.

Таянч тушунчалар: Экстремизм, терроризм, рақамли муҳит, экстремизм турлари, қарши кураш чоралари, экстремизм илдизлари, киберэкстремизм, сиёсий ва диний экстремизм, терроризм ва экстремизмнинг олдини олишда ижтимоий тармоқлар ахамияти, ҳамкорлик.

**НАУЧНО-ПРАВОВОЙ И ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ И ВИДОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
ЭКСТРЕМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ.**

Аннотация

В данной статье освещаются понятие экстремизма со стороны правоохранительных органов, проявления экстремизма в цифровой среде, предотвращение киберэкстремизма, научно-правовой и исторический анализ происхождения экстремизма, а также некоторые аспекты организации международного сотрудничества.

Ключевые слова: Экстремизм, терроризм, цифровая среда, виды экстремизма, меры противодействия, корни экстремизма, киберэкстремизм, политический и религиозный экстремизм, значение социальных сетей в предотвращении терроризма и экстремизма, сотрудничество

**SCIENTIFIC-LEGAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT AND TYPES OF EXTREMIST
CRIMES IN THE DIGITAL ENVIRONMENT**

Abstract: This article examines the concept of extremism by law enforcement agencies, manifestations of extremism in the digital environment, prevention of cyber-extremism, scientific-legal and historical analysis of the origins of extremism, as well as some aspects of organizing international cooperation.

Keywords: Extremism, terrorism, digital environment, types of extremism, countermeasures, roots of extremism, cyber-extremism, political and religious extremism, the importance of social networks in preventing terrorism and extremism, cooperation.

Экстремизм ижтимоий-сиёсий ва криминологик ҳодиса сифатида замонавий жамият учун энг мураккаб ва кўп қиррали таҳдидлардан биридир. У жиноятнинг бирон-бир аниқ таркибига келтирилиши мумкин эмас, чунки у, энг аввало, конституциявий тузум, миллатлараро ва конфессиялараро тотувлик, жамоат хавфсизлиги ва давлатнинг барқарор ривожланишига раҳна солувчи ижтимоий хавфли ҳодиса сифатида намоён бўлади. Илмий адабиётларда экстремизм анъанавий равишда ижтимоий-сиёсий тузумни зўравонлик билан ўзгартиришга, адоватни қўзғатишга ва ўзгача фикрлашни бостиришга интилишда ифодаланадиган мурасасизликнинг энг кескин кўриниши сифатида қаралади.

Рақамли муҳитда экстремистик йўналишдаги жиноятлар тушунчаси ва турларини илмий-ҳуқуқий ва тарихий таҳлил қилиш глобал ҳодиса сифатида экстремизм ривожланишининг замонавий тенденциялари билан намоён бўлмоқда. Ижтимоий муносабатларнинг жадал рақамлашуви шароитида экстремизм сифат жиҳатидан янги хусусиятларга эга бўлиб, маҳаллий ёки минтақавий ҳодисадан қисқа вақт ичида давлат чегараларини кесиб ўтиб, миллионлаб одамлар онгига таъсир кўрсата оладиган трансмиллий таҳдидга айланди.

Экстремизмнинг илдизлари асрлар қаърига бориб тақалади ва илк давлатлар ҳамда мафкуравий зиддиятларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Ҳали Шарл Луи Монтеске ўзининг "Қонунлар руҳи ҳақида" (1748) асарида "ҳокимиятга эга бўлган ҳар қандай одам уни суиистеъмол қилишга мойил" эканлигини таъкидлаган ва рақамли асрда анонимлик ва жазосизлик бу мойилликни бир неча баробар кучайтиради, алоҳида радикал қарашларни оммавий таҳдидга айлантиради. Энг қадимги ҳуқуқ ёдгорликларидаёқ ўта мурасасизлик ва зўравонликка ундаш кўринишларига қарши курашга қаратилган нормалар мавжуд бўлган. Чунончи, Хаммурапи қонунларида (милоддан аввалги XVIII аср) қўзғолон кўтаришга даъват этганлик ва ижтимоий гуруҳлар ўртасида адоват қўзғатганлик учун қаттиқ жазолар назарда тутилган. Шунга ўхшаш қоидалар милоддан аввалги VI асрдаги Инжил матнларида ҳам учрайди, уларда халқлар ўртасидаги адоват ва зўравонликка даъват қораланган.

Ислом анъанасида экстремизм (ғулув) адолат ва мўътадиллик тамойилларининг бузилиши сифатида тўғридан-тўғри қораланади. Қуръони каримнинг "Бақара" сурасида (190–193-оятлар): "Сизга қарши урушаётганларга қарши Аллоҳнинг йўлида жанг қилинглари, аммо ҳаддан ошманглари", дея ҳаддан ошиш ва тажовузкорликка йўл қўймасликни уқтиради. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ҳадисларида диндаги мутаассиблик ва ҳаддан ошишнинг зарари ҳақида қайта-қайта огоҳлантирилади. Ушбу тамойиллар доимо Марказий Осиё халқларининг анъанавий

диний-ҳуқуқий маданиятининг бир қисми бўлиб келган ва замонавий ўзбек қонунчилиги учун муҳим йўналиш бўлиб қолмоқда.

Россиянинг етакчи криминологи В.Э. Эминовнинг фикрича, "рақамли экстремизм шунчаки радикал ғояларни тарқатиш учун замонавий технологиялардан фойдаланиш эмас, балки ижтимоий патологиянинг мутлақо янги шакли бўлиб, унда технологик омил радикаллашув ва ёллаш катализатори вазифасини бажаради" (Эминов В.Э., 2021). Шунга ўхшаш фикрни ўзбек олими Р.А. Зуфаров ҳам илгари суриб, "глобал рақамлаштириш шароитида экстремизм анъанавий ҳудудий боғлиқлигини йўқотиб, тармоқ, марказлашмаган ва юқори технологияли фаолият хусусиятларига эга бўлаётганини, бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг вазифаларини сезиларли даражада мураккаблаштираётганини" таъкидлайди (Зуфаров Р.А., 2022).

Халқаро миқёсда "экстремистик жиноят"нинг универсал таърифи ҳали ишлаб чиқилмаган. 2001 йил 15 июнда қабул қилинган Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Шанхай конвенцияси (ЎЗРнинг 2018 йил 3 апрелдаги ЎРҚ-469-сонли Қонуни билан ратификация қилинган) Ўзбекистон Республикаси учун асосий ҳужжат ҳисобланади.[1] Конвенциянинг 1-моддасига кўра, экстремизм "ҳокимиятни зўрлик билан эгаллашга ёки ҳокимиятни зўрлик билан ушлаб туришга, шунингдек, давлатнинг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, худди шунингдек, жамоат хавфсизлигига зўрлик билан тажовуз қилишга, шу жумладан, юқорида кўрсатилган мақсадларда ноқонуний қуролли тузилмаларни ташкил этишга ёки уларда иштирок этишга қаратилган ҳар қандай қилмиш" сифатида таърифланади.

Экстремистик фаолият субъектларининг эволюцияси муҳим жиҳат ҳисобланади. Агар ўтмишда экстремистик ғояларнинг асосий ташувчилари уюшган гуруҳлар ёки харизматик етакчилар бўлган бўлса, рақамли асрда "ёлғиз бўрилар" (alone wolves) ва ўз ҳаракатларини ёпиқ чатлар ҳамда аноним платформалар орқали мувофиқлаштирувчи марказлашмаган тармоқ ҳамжамиятлари тобора катта рол ўйнамоқда. Бу ҳодиса "тармоқ экстремизми" ёки "етакчисиз экстремизм" номини олди.

Рақамли муҳитда экстремистик материалларни квалификация қилиш муаммоси алоҳида эътиборга лойиқдир. Deepfake технологиялари, генератив сунъий интеллект ва контентнинг алгоритмик амплификациясининг оммавий тарқалиши шароитида "фикр," "ҳазил" ва экстремистик ҳаракатларга ҳақиқий чақириқ ўртасидаги чегара тобора хиралашиб бормоқда. Бу ҳуқуқни қўллаш амалиётида жиддий қийинчиликларни келтириб чиқаради ва қонун чиқарувчи ҳамда суд органларидан тарқатилаётган ахборотнинг ижтимоий хавфлилигини баҳолашнинг янада нозик мезонларини ишлаб чиқишни талаб этади Ўзбекистон Республикаси контекстида шуни таъкидлаш керакки, миллий қонунчилик бағрикенглик ва конфессиялараро тотувлик тамойиллари доимо муҳим ўрин тутган Марказий Осиёнинг бой тарихий тажрибасига таяниб, экстремизмга қарши курашишнинг етарлича мувозанатли тизимини шакллантира олди. Шунга қарамай, рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши мавжуд ҳуқуқий механизмлардан ўзиб кетмоқда. Хусусан, экстремистик фаолият белгиларини ўз ичига олган синтетик контентни (Deepfake) яратиш ва тарқатиш, шунингдек, айрим ижтимоий гуруҳларни мақсадли радикаллаштириш учун ижтимоий платформалар алгоритмларидан фойдаланиш учун жавобгарлик масаласи етарли даражада тартибга солинмаган.

Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилиги ушбу халқаро стандартларга тўлиқ мос келади ва шу билан бирга миллий ривожланишнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси экстремизмга қарши курашишнинг фундаментал асосларини белгилайди:

- 19-моддада фуқароларнинг миллати, ирқи, жинси ва динга муносабатидан қатъи назар тенглигини кафолатлайди ҳамда миллий, ирқий ёки диний адоватни қўзғатишни тақиқлайди;
- 33-модда фикр ва сўз эркинлигини мустаҳкамлайди, бироқ конституциявий тузумни, аҳолининг соғлиғини, ижтимоий ахлоқни, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жамоат хавфсизлигини ҳамда жамоат тартибини таъминлаш, шунингдек давлат сирлари ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сир ошкор этилишининг олдини олиш мақсадида зарур бўлган доирада уни чеклашга йўл қўяди.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги ЎРҚ-489-сонли "Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни марказий норматив ҳужжат ҳисобланади (2023 йил 28 ноябрдаги ЎРҚ-880-сонли Қонун таҳририда).[2] Қонуннинг 1-моддасида энг тўлиқ қонуний таъриф берилган: "Экстремизм - ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик билан эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштиришга, миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни қўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодалаш, шунингдек, бундай ҳаракатларни оммавий равишда оқлаш ёки тарғиб қилишдир."

Қонун экстремистик фаолият, экстремистик материал ва экстремистик ташкилот тушунчаларини таърифлаб, республиканинг бутун ҳудудида экстремистик фаолиятни тақиқлашни белгилайди (6-модда), шунингдек, ахборот материалларини экстремистик деб топиш ва уларни Тақиқланган материаллар ягона реестрига киритишнинг суд тартибини батафсил тартибга солади. 2023 йилдаги ўзгартиришлар (ЎРҚ-880) профилактик таркибий қисми кучайтирди, ушбу Қонун Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларининг биринчи босқичи амалга оширилишини таъминлашга, шунингдек профессионал бошқарув принципларига асосланган ва натижага йўналтирилган республика ижро этувчи ҳокимият органларининг яхлит тизимини шакллантиришга хизмат қилиб, экстремистик ғоялар тарқалишига қарши курашиш бўйича қўшимча чораларни назарда тутди.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига (2021-2025 йилларга мўлжалланган таҳрирда) жиний-ҳуқуқий жавобгарлик қўйидагича баён этилган:[3]

- 244-модда (Оммавий тартибсизликлар) - 2021 йилда (30.03.2021 йилдаги ЎРҚ-679-сон Қонун) "оммавий ахборот воситалари ёки Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда содир этиш" квалификация белгиси билан тўлдирилди, бу эса онлайн чақириқлар учун жавобгарликни сезиларли даражада оширди;

- 244-1-модда (Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намойиш этиш);

- 244-2-модда (Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларни ташкил этиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш).

Қўшимча равишда, қилмишлар экстремистик хусусиятга эга бўлганда 158-модда (Президентга тажовуз қилиш), 159-модда (террорчилик), 161-модда (қўпоровчилик) ва бошқа моддаларда жавобгарлик назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 1 июлдаги ПФ-6255-сон Фармони билан тасдиқланган (2023 ва 2025 йиллардаги ўзгартиришлар билан) 2021-2026 йилларга мўлжалланган экстремизм ва терроризмга қарши курашиш миллий стратегияси давлат сиёсатини белгиловчи стратегик ҳужжат ҳисобланади.[4] Стратегияда профилактика, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш, қарши чораларни рақамлаштириш ва халқаро ҳамкорликка асосий эътибор қаратилган бўлиб, бу Янги Ўзбекистон сиёсатига тўлиқ мос келади.

Фикримизча, рақамли даврдаги экстремизм кўп қиррали ижтимоий-криминологик ҳодиса бўлиб, у жамият ва давлатни беқарорлаштириш мақсадида зўравонлик мафқурасини тарқатиш, ижтимоий, миллий, ирқий, диний ёки бошқа белгиларига кўра адоватни кўзғатиш, ёллаш ва ноқонуний ҳаракатларни мувофиқлаштириш учун ахборот-коммуникация технологияларидан (АКТ) фойдаланишдан иборат.

Рақамли муҳитда **экстремистик жиноятларнинг қўйидаги асосий турлари** ажратиб кўрсатилади (Ўзбекистон Республикасининг 2022-2025 йиллардаги суд амалиётини ҳисобга олган ҳолда):[5]

1. **Диний экстремизм** - Марказий Осиёда энг кенг тарқалган тур (Телеграм каналлари ва ТикТокда радикал ислом, ваҳҳобийлик, салафийлик ва бошқа тақиқланган оқимларни тарғиб қилиш).

2. **Сиёсий экстремизм** — ижтимоий тармоқлар орқали конституциявий тузумни зўравонлик билан ағдариб ташлаш ёки ҳокимиятни босиб олишга оммавий даъватлар.

3. **Миллатчилик (этник) экстремизм** — мессенжерларда миллатлараро ва минтақалараро адоватни кўзғатиш (айниқса, кўп миллатли Ўзбекистонда долзарб).

4. **Киберэкстремизм** - хакерлик ҳужумлари, deepfake материалларини тарқатиш, мақсадли тарғибот учун сунъий интеллект алгоритмларидан фойдаланиш.

Тарихий таҳлил экстремизмнинг индивидуал ҳаракатлардан тизимли рақамли ҳодисаларга эволюциясини ишончли тарзда кўрсатади. Ўтмишда экстремистик ғоялар варақалар, оғзаки тарғибот ва яширин ташкилотлар орқали тарқатилган бўлса, XXI асрда рақамли муҳит асосий воситага айланди. 2014-2023 йилларда ИШИД (Ўзбекистон Республикасида тақиқланган ташкилот) нинг тарғибот кампанияси бунинг яққол тасдиғидир: ижтимоий тармоқлар ва мессенжерлар орқали Марказий Осиёнинг, шу жумладан Ўзбекистоннинг бир неча минг фуқароси ёлланди. Бу Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида махсус нормаларнинг пайдо бўлишига ҳамда ШХТ ва МДХ доирасида халқаро ҳамкорликнинг кучайишига олиб келди.

Шундай қилиб, рақамли муҳитда экстремистик жиноятлар тушунчаси ва турларининг илмий-ҳуқуқий ва тарихий таҳлили шуни кўрсатадики, рақамли даврда экстремизм нафақат жиноят-ҳуқуқий нормаларни такомиллаштиришни, балки аҳолининг рақамли саводхонлигини ошириш, халқаро ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш ва қонунийлик ҳамда инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш тамойилларига қатъий риоя қилган ҳолда рақамли маконни мониторинг қилишнинг самарали тизимини яратишни ўз ичига олган комплекс профилактика чораларини ишлаб чиқишни талаб қиладиган, сифат жиҳатидан янги ижтимоий-ҳуқуқий ҳодисадир.[6] Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги халқаро стандартлар ва миллий устуворликларга тўлиқ мувофиқ равишда шакллантирилган.[7] Бироқ, рақамли технологияларнинг (SI, deepfake, криптовалюталар) жадал ривожланиши ҳам таърифларни, ҳам квалификация белгиларини янада такомиллаштиришни талаб қилади.[8]

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. 2001 йил 15 июндаги Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Шанхай конвенцияси (Ўзбекистон Республикаси томонидан 2018 йил 3 апрелдаги ЎРҚ-469-сон Қонун билан ратификация қилинган). 1-модда.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги ЎРҚ-489-сон "Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни (2023 йил 28 ноябрдаги ЎРҚ-880-сон Қонуни таҳририда). <https://lex.uz/uz/docs/3841963>
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (2021–2025 йиллардаги қонунлар, шу жумладан 2021 йил 30 мартдаги ЎРҚ-679-сон Қонун таҳририда).
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 1 июлдаги "2021-2026 йилларда экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-6255-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/5491628>
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва умумий юрисдикция судларининг 2022-2025 йиллардаги суд амалиёти материаллари (Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 244, 244-1, 244-2-моддалари, шу жумладан TikTok, Instagram ва Telegram'да материалларни тарқатиш бўйича ишлар).
6. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги ЎРҚ-489-сон "Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни (2023 йил 28 ноябрдаги ЎРҚ-880-сон Қонуни таҳририда). <https://lex.uz/uz/docs/3841963>
7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (2021–2025 йиллардаги қонунлар, шу жумладан 2021 йил 30 мартдаги ЎРҚ-679-сон Қонун таҳририда).
8. 2001 йил 15 июндаги Терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Шанхай конвенцияси (Ўзбекистон Республикаси томонидан 2018 йил 3 апрелдаги ЎРҚ-469-сон Қонун билан ратификация қилинган). 1-модда